

DOSYA

TÜRKİYE İÇİN BİR SOSYOEKONOMİK STATÜ ÖLÇÜTÜ GELİŞTİRME YÖNÜNDE YAKLAŞIM ve DENEMELER*

Sibel KALAYCIOĞLU**, Filiz KARDAM***, Sezgin TÜZÜN***, Mahir ULUSOY****

Bu çalışmanın amacı sosyal bilimlerde halen yoğun olarak tartışılan tabakalaşma kriterlerine ve özellikle sınıf yapısının ampirik gerçeklik düzeyinde anlaşılmasına yönelik bir anlayış geliştirmektir. Toplumbilimciler açısından her zaman önemli bir çalışma alanı oluşturmuş olan toplumsal tabaka analizlerinin bir boyutu da ölçüt/model geliştirme sorunudur. Yaşamdaki gerçeklikleri en doğru yansıtan değişken setlerinden oluşturulmuş, uzun ömürlü bir ölçüt, bir taraftan içinde yaşadığımız toplumun yapısını ve dinamiklerini daha iyi anlayıp izlememize yarayacak sayısal değerlendirmelere ulaşmamızı sağlarken, diğer taraftan da her türlü sosyal, politik, demografik ve ekonomik araştırmada bir dayanak noktası olabilir.

Kendi çalışmamıza geçmeden, toplumsal tabaka/sınıf analizlerinin tarihsel akışını çok kısa bir özetle hatırlatmakta yarar gördük.

Bilindiği gibi, toplumsal tabaka analizlerinin başlama noktası "eşitsizlik" kavramıdır. Toplumlarda güç, imtiyaz ve maddi olanakların dağılımında ortaya çıkan eşitsizlik ve yol açtığı sonuçlar birçok araştırmanın konusu olmuştur. "Sosyal tabakalaşma" (Social stratification) terimi ise toplumlardaki bu eşitsizliklerin yapısının sistematik olarak tanımlanmasıdır. Sanayi öncesi toplumlarda eşitsizliğin doğal veya doğuştan kazanılan bir durum olduğu tartışılırken (Bendix ve Lipset, 1967) Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi sonrasında insanlar arasında eşitsizliğin

değil, "eşitliğin" doğal bir durum olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (Turner, 1986/Türkçe çevirisi 1997). Bazı toplum bilimciler göre toplumların sanayileşme yolunda ilerlemesi ve rasyonalitenin gelişmesi kaynakların daha adil bir şekilde dağılmasına yol açacaktır (Davis ve Moore, 1967). Buna karşılık 1980'lerden sonra gelişen düşünce akımları bu görüşün tam tersini savunur. Bu düşünce akımlarına göre kapitalist ekonominin gelişmesi altta ve üstte çeşitli eşitsiz ve hiyerarşik konumları daha da belirginleştirmiş ve önceki toplumlardaki tabakalaşmadan farklı olarak "sınıf" türü bir ayrışma yaratmıştır. "Sınıf" terimini esas olarak tanımlayan özellik maddi olanaklar ve pazardaki meslek ve/veya çalışma konumudur. Bu özellik sınıflararası sosyal ve siyasi imtiyazları da belirlemektedir (Crompton, 1993; Curtis ve Tepperman, 1994; Hamilton ve Hirsowicz, 1987).

Kapitalist toplumlardaki sınıflararası eşitsizlikleri irdeleyen toplumbilimciler arasında da farklı bakış açıları olmuştur. Bunlar arasında en önemli olanları, 1945 sonrasında ABD'de gelişen yapısal/işlevselci görüş, Avrupa'da ise sosyal bilim geleneğine 1950'lerden sonra giderek egemen olan iki önemli düşünürün, Karl Marx ve Max Weber'in görüşleridir. Yapısal/işlevselci görüşe göre, sanayi toplumlarının rasyonel yapısına uygun olarak, eşitsizlik, meritokratik prensipler ile açıklanır ve kabul görür. Buna göre toplumdaki kişiler, farklı sosyal konumlara/işlevlere, yetenekleri bilgi ve beceri düzeyleriyle uyumlu olarak dağıtırlar. Bunun sonucunda ortaya toplumun ilerlemesine yararlı olacak olumlu bir eşitsizlik çıkmaktadır. Durkheim'dan gelen bir anlayışla toplumlarda çeşitli konumlar/işlevler arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi (interdependence) olması ve kişilerin bu konumlar arasında dikey veya yatay hareketlilik olanaklarına sahip olmaları, bu toplumun dengeli olduğunun bir göstergesidir. Avrupa toplum bilimi ise bu görüşü "okyanus ötesi

* Bu çalışma 2-5 Aralık 1997 tarihinde yapılmış olan III. Ulusal Nüfus Bilim Konferansı'nda sunulmuştur. Bir başlangıç çalışması olduğu ve araştırma henüz sonuçlandırılmadığı için referans verildiğinde bu noktanın gözden kaçırılmaması rica olunur.

** Dr., ODTÜ Sosyoloji Bölümü

*** Dr., VERİ Araştırma A.Ş.

**** Prof.Dr., Abant İzzet Baysal Üniv. İkt. ve İdari Bilimler Fak.

bir saflık" olarak tanımlar ve uyumdan daha çok tabakalaşmanın yarattığı uyumsuzluk ve çelişkiler üzerinde durur.

Avrupa'da sınıflararası çelişkiler, K.Marx ve M. Weber'den etkilenecek üç boyutta ele alınmaktadır. Öncelikle pazardaki üretim, değişim ve bölüşüm süreçleri içinde ortaya çıkan ekonomik, maddi eşitsizlikler, sınıflararası eşitsizliği belirleyici olmaktadır. Daha sonra toplumlarda prestij, ünvan, dil, şive, etnik farklılıklar vb. gibi kriterlerle kazanılan statü farklılaşmaları üzerinde durulur. Üçüncü bir boyut ise kişilerin siyasi katılımları ve kurumlar/örgütlerdeki konumlarına göre belirlenen güç ve iktidar konumlarıdır (Giddens, 1971, 1973; Hindess, 1987, Weber, 1947; Marx, 1962, 1970, 1974).

Özetlemek gerekirse, ABD'deki yapısal/işlevselci akım, güçlü bir amprik tabakalaşma analizi geleneğine yönelirken, Avrupa öncelikle kuramsal sınıf çalışmalarına ağırlık vermiş ve daha sonra toplumsal hareketlilik çalışmaları ile amprik analize yönelmiştir. ABD'de ilk kez 1963'de L. Warner'in *Yankee Town* çalışması, küçük toplumlarda meslekler arası eşitsizlikler ve toplumsal hareketliliğin incelendiği ve Weber'in statü kavramını kullanan bir çalışma olarak literatüre geçmiştir.

Avrupa'da ise kuramsal tartışmaların yanısıra, özellikle İngiltere'de D.V. Glass'ın başlattığı toplumsal hareketlilik çalışmaları ile bir tabaka modeli/çerçevesi geliştirme çabaları başlamıştır. 1958'de bunu izleyen D. Lockwood'un *The Blackcoated Worker* çalışması, kuramsal olarak sürekli tartışma konusu olan beyaz yakalı işçiliğin sınıf konumunun belirlenmesi için, Weber'in statü ve güç/iktidar kavramlarını kullanmaktadır. Buna göre, beyaz yakalı işçilik, masa başı iş, kol emeği yerine kafa emeği kullanarak, ücreti daha fazla, temiz ve statüsü daha yüksek bir konumu olarak yorumlanmış, ayrıca yönetim ve karar verme kademelerine yakınlığı ile de kol emeğinin önüne geçmiştir. 1967'de J. Goldthorpe'in başlattığı ve 1980'de tekrarlanan *"Oxford Toplumsal Hareketlilik Araştırması"* (Oxford Social Mobility Survey) mesleğe dayanan bir sınıf/tabaka modeli oluşturmaya yönelmiştir. Bu çalışma, bir anlamda 1954'de Glass'ın geliştirdiği modelin İngiltere için devamı niteliğinde olup, mesleklerin toplumdaki prestij farklılaşmalarını bulmaya çalışır. Buradan hareketle de meslekleri çalışma konumlarına göre sınıflandırarak 7 kategorilik bir sınıf modeli oluşturur. Bu yeni modelde kol emeği ile çalışan ve en alttaki kategori olan hünersiz, yarı-hünerli işçilik çok azalmış olup, öte yandan orta gruptaki beyaz yakalı işçilik, kendi başına çalışanlar ve teknisyen olarak çalışanlar arasında, 1954'deki Glass'ın bulgularına kıyasla, çok büyük bir genişleme görülmektedir. Bu da, o toplumdaki ekonomik, toplumsal, teknolojik gelişmelerin toplumsal katmanlar üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Buradan çıkarak Goldthorpe, özellikle genişleyen orta sınıfların/katmanların siyasi görüşlerini, siyasi partilere ve sendikalara karşı tutumlarını inceleyerek, 1980'lerde Avrupa'daki sağa ve muhafazakar partilere yönelişin nedenlerini ortaya koymaya çalışır.

1979'da E.O. Wright, ABD'de tabaka/sınıf analizlerinde kuramın ihmal edildiği iddiası ile ortaya çıkmış ve Marx'ın sınıf analizlerinin bugünün ekonomik ve teknolojik şartlarına uyarlanarak yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmuştur. Wright, farklı sınıfları aralarındaki üretim, kontrol ve mülkiyet, otorite ve "sömürü" ilişkilerine göre tanımlayarak ABD için bir "sınıf haritası" (class map) ortaya çıkarmakta ve aynı kriterler kullanılarak, her ülke için benzer çalışmanın yapılabileceğini savunmaktadır.

1980 sonrasında ise, sosyal bilimlerde uzunca bir süre ihmal edilen tüketime olan ilginin artması, değişen yaşam standartları, teknoloji ve sanayide ortaya çıkan yenilikler sınıf/tabaka terimlerinin ve eşitsizlik kavramının yeniden ele alınması yönünde görüş ve tartışmalara yol açtı. Öte yandan da artık meslek, çalışma konumu ve bunlara bağlı otorite ilişkileriyle açıklanmaya çalışılan sınıf/tabaka terimlerinin endüstri-sonrası toplumlardaki gelişmeleri açıklamaktan yoksun olduğu, bunun yanında veya alternatif olarak yaş, cinsiyet, ırk veya etnik kimlik gibi değişkenlerin açıklayıcılığına gereksinim olduğu tartışılmaya başlandı (Bradley, 1996; Rex, 1986). Bu alanda bir başka önemli kuramsal katkı da P. Bourdieu'dan (1986, 1987) geldi. Bourdieu, günümüzde toplumsal sınıfların belirlenmesinde yaşam tarzı, tüketim biçimi, ilgi alanları, boş zaman alışkanlıkları gibi farklı zevkleri yansıtan konuların araştırılması gerektiği üzerinde durmakta ve ekonomik kapital (kişinin elindeki maddi olanaklar); sosyal kapital (kişinin sosyal ilişki ağı); kültürel kapital (kişinin erişebildiği eğitim, bilgi olanakları); sembolik kapital (kişiyi etkileyen değerler, normlar) gibi dört yeni değişkenin eski sınıf analizlerindeki meslek, gelir, eğitim değişkenlerinin yerini alması gerektiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak, sınıf/tabaka analizlerinde bugün geline nokta sadece meslek kategorilerinin kullanıldığı modeller/ölçütler geliştirme çabalarının yetersiz kaldığı görülmektedir. Mesleğe dayalı statü indekslerine en çok yöneltilen eleştiriler arasında mesleğin kişilerin ellerindeki sermaye, mal ve taşınmazlara ait mülkiyet konumlarını belgelemekten uzak oluşu; toplumda her zaman aktif işgücü içinde yer almayan, ancak potansiyel işgücünü oluşturan grupları kapsam dışı bırakması, özellikle hane reisinin meslek statüsü üzerine yoğunlaşıp, birçok ailede gitgide daha önemli bir gelir kaynağı haline gelen kadın ve çocukların emeğini yok saymasıdır.

Benzer konularda niteliksel araştırmalar yapan Daniel Bertaux (1997) ise, yeni bir noktayı gündeme getirmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar kişilerin şu andaki meslek, çalışma konumu, eğitim durumlarına göre bir sınıflandırma yapmakta, ancak kişileri bu konumlarında tek başına, diğer aile fertlerinden yalıtılmış biçimde düşünmektedir. Halbuki, kişiler tüm bu özelliklerini çevrelerinden ve ailelerinden devraldıkları bazı katkılarla (ki bunlar her zaman maddi olanaklarla sınırlı değildir; ilişki ağı, değerler vb. de olabilir) gerçekleştirilmektedirler. Aileden kişiye nelerin aktarıldığı ise bugüne kadar ki indekslerde hesaba katılmamış, üzerinde düşünülmesi

önem taşıyan bir deşikendir.

Türkiye'de sınıf/tabaka konusunda yapılan çalışmalarda ise daha çok 1960-70 döneminin toplumsal politik özelliklerini yansıtan tarihsel ve politik yanlar ağır basmıştır. Bu çalışmalarda öncelikle Türkiye'de "işçi sınıfı tarihi" yazılmaya yönelinmiştir (Şanda, 1975; Boran, 1968; Rozaliev, 1974; Şişmanov, 1978; TİB, 1976; Erişçi, 1951). Bunların yanısıra yine işçiliği irdelleyen, fakat daha betimsel olan çalışmalar da vardır (Arı, 1974; Sencer, 1965). Boratav'ın 1995'de yayınlanan çalışmasında ise 1991-1992 arasında gelişen ekonomik koşulların toplumsal sınıfları nasıl etkilediği sorusundan yola çıkılarak, önce kırdı ve kentteki sınıflar tanımlanıyor, sonra da bu sınıfların ekonomik koşullara karşı ne tür savunma stratejileri geliştirdikleri irdeleniyor. Kentsel sınıfların tanımlanmasında en başta meslek ve mesleki mevkii, kırsal sınıfların tanımlanmasında ise toprak mülkiyetinin biçimi ve büyüklüğü ana kriterleri oluşturmuş. Boratav'ın çalışması, Türkiye'yi kavramak için toplumsal sınıfları odak alan kuramsal ve ampirik bir yaklaşım denemesi olup, bu doğrultudaki çalışmaların ilk örneklerinden biridir.

Böyle bir birikimle, Türkiye'de bir toplumsal tabakalaşma modeli oluşturma problemine nasıl yaklaşabiliriz? ABD'de veya Batı Avrupa'da geliştirilmiş olan ve genellikle de meslek ve çalışma konumunu temel kriter olarak alan modeller Türkiye için yeterince açıklayıcı olabilir mi? Toplumsal tabakaların belirlenmesi için kullanacağımız bir ölçüt/model hangi değişkenleri içermelidir? Bu değişkenlerin ve onların birbirleriyle ilişkilerinin daha iyi kavranabilmesi için niteliksel araştırma tekniklerini nasıl kullanabiliriz? Sosyo-ekonomik sınıflandırma için geliştirecek, uzun ömürlü bir indeksin istatistiksel açıdan ne gibi özelliklere sahip olması gerekecektir?

Çalışmamızın başındaki sorular bunlardı. Burada, ancak çok yönlü ve uzun soluklu bir araştırma ile yanıtlarını verebileceğimizi düşündüğümüz bu sorulara yönelik ilk deneme ve arayışlarımızın özet bir sunumunu yapmaya çalışacağız.

Şimdiye kadar yapmış olduğumuz çalışmaları üç ana bölümde ele alacağız:

- 1) Türkiye için bir sosyo-ekonomik statü ölçütü geliştirme denemesi olarak VERİ SESİ'nin anlatılması,
- 2) Sosyal bilimlerde model/indeks oluşturma sorunları üzerine düşünceler,
- 3) Sosyo-ekonomik konumların belirlenmesinde rol oynayan faktörlerin derinlenmesine mülakatlar aracılığıyla irdelenmesi.

TÜRKİYE İÇİN BİR SOSYO-EKONOMİK STATÜ ÖLÇÜTÜ GELİŞTİRME DENEMESİ

Veri Araştırma A.Ş'nin, Türkiye'de 20,000 ve üzeri nüfusa

sahip kentsel yerleşim yerleri için geliştirdiği ve 1995'ten bu yana çeşitli konulardaki niceliksel araştırmalarında sına olanağı bulduğu Veri Sosyal-Ekonomik Statü İndeksi (**VERİ SERİ**), Weber'ci toplumsal tabakalaşma anlayışıyla, Marksist değişim yaklaşımlarından etkilenen bir model arayışını yansıtmaktadır.

Toplumsal tabakalaşmayı, durağan olmayıp, içinde toplumsal farklılaşmayı ve değişmeyi içeren bir kavram olarak tanımlayan ölçüt, birim olarak **haneyi** ve hane içindeki **bireyi** ele almaktadır. Bu şekilde, bireyi, içinde yaşadığı haneden bağımsız olarak inceleyen yaklaşımlara bir karşı çıkışı ifade ettiği gibi, ailenin tabakasal konumunun aile reisinden hareketle tanımlanmasından yana olmadığını da ortaya koymaktadır.

VERİ SESİ'nde **hane**, bir çatı altında yaşayan, barınma-korunma, yeme-içme gereksinimlerini ortak karşılayan, aralarında geçmişten geleceğe bir toplumsal ilişki olan bireyler topluluğunun yaşama mekanı olarak tanımlanmıştır. **Hanede** yaşayanlar çoğunlukla bir ailedir, ancak öyle olmadıkları koşulda da o hane, **VERİ SESİ** için bir **birim**dir. Dolayısıyla **hanenin**, **birim** olarak toplumsal tabakalar arasındaki konumu saptandığında, o hanede yaşayan tüm bireylerin de hane bazlı tabakasal konumları saptanmış olur. Hanede yaşayan her bireyin, o hanenin toplumsal tabaka konumunun oluşumunda az ya da çok etkisi olduğu düşünülmüştür.

VERİ SESİ, dört temel değişkene dayalı olarak ortaya çıkan değerlerin eşit ağırlıklı bütünleştirilmesinden oluşan bir bileşik indekstir. İndeksin nasıl oluşturduğu **Ek I**'de ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Burada, kısaca özetlemek gerekirse, kullanılan dört değişken şunlardır:

1. Aile reisi ve üyelerinin çalışma biçim ve konumu

Bu konudaki puanlama iki noktaya dayandırılmıştır. İlki, toplumumuzda, mesleğe dayalı sınıflandırmaların gerekli açıklayıcılığı taşıyor olmaları nedeniyle "çalışma biçim ve konumu"na yönelinmiş olmasıdır. İkinci olarak da hane içinde her çalışan kişi, kendi çalışma biçim ve konumuyla hane indeks puanını artırıcı bir öge olarak ele alınmıştır.

Çalışma biçim ve konumları, toplumdaki farklılıkları ve çeşitlilikleri gözetir biçimde, esas olarak dört ayrı grupta tanımlanmıştır.

a. Ücretli emek kullanarak mal ve hizmet üreten **işverenler**. Bunlar da kendi içinde, 6 ve daha fazla ücretli işçi çalıştıran ile 5 ya da daha az sayıda işçi çalıştıran olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

b. **Kendi hesabına ve kendi başına çalışanlar** ki, bunlar temel olarak ücretli emek kullanmadan, kendi emekleriyle ürettikleri mal ve hizmetten elde ettikleri gelirin doğrudan sahibi olan, tarım dışı alanlarda çalışanlardır. Bu grup,

eğitimle kazanılmış bir mesleğin uygulayıcıları olan serbest meslek sahipleri ve geleneksel yollarla elde edilmiş bir birikimin icracıları olarak kendi içinde ikiye ayrılmıştır.

c. Emeklerini ücret karşılığı satanları kapsamına alan **ücretli çalışanlar** grubu da yönetim görevi üstlenmiş olan ücretliler (**yöneticiler**) ile kafa emeği karşılığı ücret alan **memurlar** ve kol emeğine dayalı ücret alan **işçiler** alt gruplarından oluşturulmuştur.

d. Tarım ve hayvancılık üretimi yapanları kapsayan **çiftçiler** grubu da 2 ve daha çok sayıda ücretli işçi kullanan çiftçiler ile daha çok ücretsiz aile işçiliğine dayanarak üretim yapan, ya da en fazla 1 ücretli işçi çalıştıran çiftçilerden oluşmaktadır.

Yukarıda tanımlanmış olan dört ana grubun dışında, çalışma yaşamını tamamlamış ve emekli olarak haneye gelir getirenler de "**emekli**" kategorisiyle çalışma biçim ve konumu değişkeni kapsamına alınmıştır.

"İşsizler" ve "**ev kadınları**" ise aile reisi olmaları durumunda, çalışma biçimi ve konumu çerçevesinde aldıkları bir puanla indekse katılmışlardır. Bunun da ana nedeni, aile reisi oldukları zaman bu kişilerin, hanenin gelirinin nasıl ve nereye harcanacağı konusunda daha fazla söz sahibi olacaklarının öngörülmesidir.

2. Hane halkı ortalama eğitim düzeyi

Kullanılan ikinci temel değişken olan eğitimde, aile reisi ve eşinin eğitim düzeyinin hanenin gelir ve tüketim örüntüsü üzerinde etkili olurken, tersine bir ilişki içinde, gelir ve tüketimin yükselişinin de ikinci kuşağın (çocukların) öğrenim düzeyinin yükselmesinde belirleyici olacağı düşünülmüştür. Bu etkileşim çerçevesi göz önüne alınarak, hanede yaşayan 15 yaş ve üzeri nüfusun ortalama eğitim puanlarının hesaplanmasına yönelinmiştir.

3. Hanenin sahip olduğu araçlar

Bunlar, hem gelir, hem de statü yansıtan bir değişken olarak indeks kapsamına alınmıştır. Ancak kapsanan araçlar, toplumda **görece** sınırlı kişinin sahip oldukları arasından seçilmiştir ki, bir farklılaşma ögesi olarak kullanılabilirsin. Böyle bir yaklaşımla, üç kategoriden yedi araç indekse dahil edilmiştir.

- A. Otomobil
- B. Otomotik çamaşır makinası, bulaşık makinası, bilgisayar
- C. Video, müzik seti, fotoğraf makinası

4. Yaşanılan bölge ve ev sahipliği

Buradaki öngörü, toplumsal grupların kent içindeki

yaşama mekanı seçimlerinde, yaşam biçimleri ve tüketim kalıplarının etkisi olduğudur. Mekâna da yansıyan toplumsal farklılaşma, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu ekonomilerde yaşanan mekânın parasal değeriyle kendini gösterir. Bu noktadan hareketle, üst toplumsal kesimlerin yaşadığı bölgelerden alt toplumsal kesimlerin yaşadığı bölgelere doğru gidildikçe, birim mekân değerinin azalacağı yargısına da kolayca ulaşılabilir. Değişkeni sayısal olarak ifade eden puanlama, kişinin yaşadığı mahallenin arsa mekreare fiyatlarına ve yaşanan konutun sahipliğine göre yapılmıştır.

VERİ SESİ'nin kullandığı bu dört değişkenin dördü de tek tek kendi başlarına bireyin ve hanenin farklılaşmasında önemli işlevler yüklenmiş değişkenlerdir. Ancak, tek başlarına yeterince açıklayıcılık taşımamaktadırlar. **VERİ SESİ**, kendi içlerinde ayrı ayrı değerler alan ve bağımsız bir biçimde beşli tabakalar ortaya çıkaran dört değişkenin eşit ağırlıklı bütünleştirilmesinden oluşmaktadır. (Bkz. Ek 1).

1995 yılından bu yana **VERİ SESİ**, Veri Araştırma şirketinin Türkiye'deki geniş çaplı, niceliksel araştırmalarında kullanılarak pratik yararı ve tutarlılığı sınanmaya çalışılıyor. Bunun yanı sıra, tabakalara göre hanelerin bağımlı-bağımsız nüfus dağılımının nasıl bir eğilim sergilediği, haneye gelir getirenlerin sayısı ve çalışma biçimlerinin tabakalar arasında nasıl farklılaştığı da irdeleniyor. Bu çalışmalara ve çeşitli araştırmalardaki gözlem ve bulgulara dayanarak indeksen kullandığı değişkenlerin açıklayıcılığı ile bunların puanlama biçimi konusundaki tartışma sürdürülüyor.

Bu tartışmaları belli bir sisteme oturtma ve uzun ömürlü bir indeks elde edebilme çabaları bizi iki yönlü yeni bir çalışmanın içine taşıdı. Bu çalışma, başlangıçta da açıkladığımız gibi, bir taraftan duyarlı bir indeksin nasıl oluşturulması gerektiği konusunda bir yaklaşım geliştirirken, diğer taraftan da niteliksel tekniklerin kullanıldığı keşfedici araştırmalarla böyle bir ölçütün hangi değişkenleri, nasıl kullanılabileceği konusunda fikir yürütebilecek veri birikimini elde etmek...

SOSYAL SINIFLAMA VE TABAKALAMADA ÖLÇÜT OLUŞTURMA SORUNLARI

Ölçüt oluşturma ve bunun duyarlı olmasını sağlama sorununa, fizikten bir örnek vererek başlamak istiyoruz. Bilindiği gibi fizikte bir parçacığın ortalama hızı $V=l/t$ formülü ile ifade edilir. Burada ortalama hızı bahsetmek parçacığın hızının sabit olmadığını ifade etmektir, yani parçacığın hızı değişik yerlerde, karşılaştığı ve çarpıştığı diğer parçacıkların yoğunluğuna göre değişmektedir. Parçacığın hareketinin ise, çarpışmadan dolayı "yönü belli ve tamamen rastgele" olduğu bilinmektedir. O halde, bu olaya istatistik gözlüğüyle baktığımızda yukarıdaki formülün "e" gibi bir hata terimi içermesi gerektiğini düşünüyoruz. Halbuki fizikçiler "e"nin varlığını hiç önemsememekteler. Bunun nedeni "e"nin fizik gibi yüksek

duyarlılıkta çalışan bir bilim dalında bile ihmal edilebilir düzeyde olmasıdır. Hata teriminin bu kadar küçük düzeyde oluşunun nedenlerine gelince 1) l ve t'nin yüksek duyarlılıkta ölçülmesi. 2) V bağımlı değişkenin, "t" zamanı ve bu zamanda alınan yol, "l" ile açıklanabilir olması ve modelde başka önemli değişkenin bulunmamasıdır. Daha genel bir ifadeyle, fen bilimlerinde problemlerin sınırlı sayıda boyut/değişkenle açıklanabilir olması ve varsa hesaba katılmayan başka boyutların da "üniform" dağılmış olmalarıdır. Sosyal bilimlerde ise, önce modeli doğru değişkenlerle oluşturmak, ikinci olarak modele giren bütün değişkenlerde duyarlı ölçüm yapmayı sağlayacak en anlamlı göstergeleri bulmak, çözümlenmesi gereken temel sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal araştırmalarda gözlem birimi ister birey olsun, ister hane, isterse bir toplum kesimi, problem bu birimleri sınıflandırmak ise, çözüm bu birimlere çok sayıda değişkeni hesaba katarak değerler vermek ve gözlemleri değerlerine göre sıralamaktır. Sıralama yapıldıktan sonra kritik noktalar tanımlanarak gözlemleri daha az sayıda kategori içinde toplamak mümkün olacaktır.

Bu amaçla geliştirilebilecek bir indeksin şu özellikleri taşıması gerekir:

1. İndeksin her boyutu/değişkeni evrensel olmalıdır. Herhangi bir boyutun evrenselliği iki açıdan söz konusudur.

a- Söz konusu değişken, ya da onun göstergeleri bütün toplumlarda aynı şeyi ölçüyor olmalıdır. Örneğin, Türkiye'de otomatik çamaşır makinası hanenin prestiji için bir ölçüt olabildiği halde, bazı Batı Avrupa ülkelerinde ve ABD'de değildir.

b- Değişken, bütün toplumlarda ve toplumun çeşitli kesimlerinde aynı şekilde, aynı cetvelle ölçülmelidir. Eğer, eğitim düzeyi bitirilen okul ile ölçülüyorsa, bütün ülkelerde lise mezunu aynı şekilde yetiştirilmiş, aynı bilgi yüküyle yüklenmiş insan olarak anlaşılmalıdır. Diğer taraftan eğitim bir etkileşim işidir. Sadece öğrenen, öğretene ve eğitim programı göz önüne alındığında üçlü bir etkileşim söz konusudur. Eğitimin diğer boyutları da düşünülürse, bugün araştırmalarımızda kullandığımız eğitim değişkeninin ne denli zavallı kaldığı görülür.

2. İndeks uzun ömürlü olmalıdır: İndeksin değişkenlerinden birinin eğitim olduğunu düşünelim. Kredili sistemde ve başka sistemlerde eğitim görmüş, aynı "eğitim" puanı alan bireylerin gerçek eğitim düzeylerinin aynı olduğunu söylemek güçtür. Bu durumda, indeksi zaman içinde karşılaştırma için kullanmak hatalı olur. O halde indeks, zaman içindeki bu gibi değişiklikleri de hesaba katmalı, ya da tolere edebilecek durumda olmalıdır.

3. İndeksin değişkenleri, gözlemleri birbirinden ayırdedici olmalıdır. Bireylerin % 98'inin arabası olan bir toplumda araba, artık bireyleri prestij açısından ayırdedici

bir boyut değildir. Belki arabanın varlığı değil de kalitesi, modeli gibi unsurlar indekste yer alabilir.

4. İndeks, ölçmesi amaçlanan bütün boyutları hesaba katarak oluşturulmuş olmalıdır. Örneğin; alışverişte rasyonel davranış Y bağımlı değişkeni, eğitim düzeyi, gelir, yaş, çocuk sayısı, ekonomik bilgi düzeyi, matematik düşünme yeteneği gibi bağımsız değişkenler seti ile başlanarak en iyi regresyon modeli aranıyor olsun. Sayılan bağımsız değişkenler, Y değişkenini açıklaması olası en geniş bağımsız değişken seti ise, eriştiğimiz modelin de eğitim düzeyi, gelir, yaş, çocuk sayısı, ekonomik bilgi düzeyi, matematik düşünme yeteneği, gibi değişkenlerden oluşması olasıdır. Eğer, başlangıçtaki değişken setinde gelir değişkeni olmasaydı, eriştiğimiz modelin en iyi model olması olasılığı zayıf olurdu. Ölçme güçlüğünden dolayı elimizde gelir değişkeni yok ise, bu değişkenin yerini tutabilen bir başka değişkenin başlangıçtaki değişken seti içine konması gerekir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz özellikleri taşıyan, evrensel değilse bile uzun ömürlü bir indeksin, istatistiksel yöntemler kullanılarak denenmesi, VERİ SESİ'nde kullanılmış olan değişkenlerden daha geniş bir setle işe girişmeyi gerektiriyor. Bundan sonraki bölümde özetleyeceğimiz niteliksel araştırma, hem VERİ SESİ'nin geliştirilmesi, hem de farklı indeks denemelerinin yapılmasına olanak sağlayacak bilgilerin elde edilmesi yönünde bir başlangıç olarak düşünülebilir.

SOSYO-EKONOMİK TABAKALAŞMA SORUNUNA NİTELİKSEL BİR YAKLAŞIM: GÖÇÜN VE AİLENİN ROLÜ

1. Nasıl Bir Çalışma Yürütüldü?

Çalışmanın bu aşamasında, niteliksel teknik kullanılarak, Ankara'da 23 aileden, hanede yaşayanlarla ilgili kapsamlı bilgi toplandı. Gidilen hanelerin sayısı az olmakla birlikte, bu aileler, Türkiye çapında yapılmış bir başka araştırmada VERİ SESİ ölçütüne göre "C", yani orta sosyoekonomik tabaka puanı almış aileler arasından rastlantısal olarak seçilmişlerdi. VERİ SESİ puanına sadece hane reisinin değil tüm hane halkının bilgileriyle ulaşıldığı, sınıflandırılan bir bakıma hane (aile) olduğu için derinlemesine mülakatlar hane reisi, eşi ve hanedeki 18 yaş üzerindeki çocuklarla yapılmak üzere planlandı ve aileyi günlük yaşam alanında gözleyebilmek için uygulamanın evlerde yapılması tercih edildi.

Derinlemesine görüşmelerin 3-3.5 saat sürdüğü ve deneklerin görüşmeyi kabul etmelerini sağlamak oldukça güç olduğundan, hane reisinden ayrı olarak, eşi ile tek başına görüşmek çoğu kez mümkün olamadı. Ancak, görüşme yapılan ailelerin çoğunluğunda, mümkünse aileye ikinci kez giderek hem aile reisi, hem de eşiyle görüşüldü. Ailedeki gençlerle ise randevu ayarlamak epeyce zor olduğundan, ailelerin 18 yaş ve üzeri çocuklarıyla sınırlı

sayıda görüşme yapılabilirdi.

Görüşmelerin tümü araştırma ekibindeki iki kişi (F. Kardam ve S. Kalaycıoğlu) tarafından yapıldı ve koşullar elverdiği ölçüde denekten izin alınarak kaydedildi. Ayrıca, görüşme sırasında ayrıntılı not tutuldu.

Görüşmeler sırasında, hane reisi ve eşinin anne-babaları ve hatırlayabildikleri kadarıyla dedeleri ve ninelerine, yani iki nesil öncesine kadar giderek, kabaca bir aile ağacı çizilmeye çalışıldı. Kendilerinin göç, eğitim, iş tarihçesi öğrenildi; gelir, tasarruf, tüketim biçimleri, sosyal ilişkileri, ilgi alanlarına ilişkin bilgiler, ülke sorunlarına yönelik bazı düşünceleri ile kendilerini toplumda nereye yerleştirdikleri konusundaki değerlendirmeleri alınmaya çalışıldı.

Gerek bu görüşmelerin sorularını belirleyip, yönergeyi hazırlarken, gerekse uygulamada aklımızdaki temel sorular şunlardı:

- VERİ SESİ'nden "C" puanı almış olmak somut olarak ne anlama geliyor? "C" grubuna giren aileler kimler?

- VERİ SESİ'nin puanlamasıyla orta tabakada yer almak bu gruptakilerin toplumsal yaşamında ve sosyo-kültürel ilişki ağlarında belli benzerlikler, hatta politik tavır alışlarda yakınlaşmalar anlamına geliyor mu?

- "Orta"dakilerin daha üsttekiler ve daha aşağıdakilerden esas olarak hangi açılardan ayrılabilceği konusunda bazı ipuçları elde edebilir miyiz?

- Bunlardan çıkarak ne gibi yeni değişkenler üretilebilir?

2. "Orta" Tabakanın Verilere Dayanarak Tanımlanması

Görüştüğümüz haneler, onları seçtiğimiz ulusal çapta ki araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye'de 100 bin ve üzeri nüfusa sahip kentlerde, toplam hanelerin % 25.14'ünü oluşturmaktadır.

Bu ailelerin hepsi de Ankara'da yaşadıkları için hiç kuşkusuz Ankara'nın yapısal özelliklerini de yansıtmaktadırlar. Dolayısıyla bulgularımızın, belki de daha çok Ankara'daki orta tabakayı açıklayıcı olduklarını düşünmek gerekir.

Çalışma Konumu:

Hane reisinin çalışma konumuna bakıldığında ailelerin daha çok memur-esnaf ya da işçi emeklisi (yani Emekli Sandığı, Sosyal Sigorta ya da Bağ-Kur emeklileri) veya halihazırda kamu, ya da özel kuruluşlarda çalışan işçi ya da memurlar olup, yalnızca bir tanesi kamu kuruluşunda yönetici görevindedir. Bunların dışında az sayıda kendi hesabına çalışan ve küçük işveren de bulunmaktadır.

Bu grupta, ailelerin çalışan çocuklarının çalışma konumları ise özel ya da kamu sektöründe hünersiz, ya da yarı-hünerli ücretli çalışma biçiminde olup, birkaç ordu mensubu ile az sayıda mimar, tiyatro sanatçısı gibi serbest

meslek sahibine rastlanmıştır.

Eşler, genelde çalışmamaktadırlar. Çalışan bir-ikisi memuriyet ya da evlerde temizlik yapmaktadır.

Eğitim:

Eğitim durumlarına bakıldığında ise, hane reislerinde ilkökul mezunu olan ile üniversite mezunu olan aşağı yukarı aynı sayıdadır, orta ve lise mezunları ise daha azdır. Oysa eşler daha çok ilkökul mezunu olmakla birlikte, aralarındaki lise mezunları da azımsanmayacak orandadır. Çocuklarda ise, liseyi bitirmiş olanların oranı anne-babaya göre belirgin bir yükselme göstermektedir.

Maddi Varlık, Yaşam Biçimi, Sosyal İlişkiler

Orta tabaka daha çok kendilerinin (ya da ailelerinin) sahip olduğu evlerde oturmaktadır. Bunlar, bir-iki istisna ile daha çok kent merkezine uzak, "gecekondu türü" yapılar veya kent merkezinde, ya da dış mahallelerde eski apartman daireleridir. Evlerin eşyası da genelde oldukça mütevazı, sedir, birkaç sandalye ve masa, makina halısı veya kilim gibi mobilyalardan oluşmaktadır. Bazı ailelerde bunlara bir-iki koltuk, büfe, sehpa gibi mobilyalar eklenmiştir. Bu düzenlemelerde, tümüyle yokluktan gelmiş kırsal kökenli ailelerle, esnaf ya da tüccar kasaba ailelerinden gelmiş ve kentte kadrolu iş bulma şansı olmuş ailelerin tarzında bazı farklılıklar da gözlenmiştir.

Orta tabakada otomobil sahipliği az olduğu gibi varolan arabalar çok eski marka ve birkaç el değiştirmiş araçlardır. Genelde kampanyalar, ya da taksitle alınmış beyaz eşya sahipliği yaygındır. En son edinilen beyaz eşya bulaşık makinası olup, henüz ailelerin birçoğunun bulaşık makinası yoktur. Ancak, bu eşyaların varlığı her durumda kullanıldıkları anlamına gelmemekte, "bulunsun, ileride kullanılır, çocuklar kullanır" gibi düşüncelerle satın alınıp, bir kenarda durabilmektedir.

Ailelerin çoğu çeşitli biçimlerde borçlanarak (bakkala, markete, tuhafiyeciye, kendi tabirleriyle uçan kuşa borç yapmaktan, arkadaşlarından borç almaya, giysileri taksitle Kızılay ve Ulus'taki dükkanlardan, ya da komşu konfeksiyonculardan veya evin önünden arabayla geçen manifaturacıardan borçla almak gibi) herşey için taksit yapmaya alışmışlardır. Kooperatif vb. biçimlerde ev satın almak için borçlanmayı göze alanlar ya da emeklilik tazminatlarının üzerine borçlanarak ev almaya çalışanlar da vardır. Bazı durumlarda da şu veya bu nedenle alınmış banka borçları, ödenmez hale gelip, günlük yaşamın tümü çeşitli biçimlerde borçlanma üzerine kurulmuştur.

Tüketim açısından yaşlı kuşaklar ile gençlerin daha farklı bakış açıları olduğu izlenimi edinilmiş, ancak gençlerle az sayıda görüşme yapıldığı için yeterince irdelenememiştir. Gençler (özellikle küçük yaşlardakiler) giysilerde markaya özenmektedirler. Bir genç kızın saçlarını

röfle yaptırabilecek parayı bulması, altın zincir alabilmesi çok önemli olabilmektedir. Bir başkası, "ben Kızılay"dan alışveriş yapıyorum, annem ille de Ulus'u istiyor" demektedir. En basitinden, evdeki somya sedirler beğenilmemekte, davullu-zurnalı düğün yerine, salon tutulup düğün yapılması istenmektedir.

Toplumsal ilişkiler, Çalışmadıkları Zaman Neler Yaptıkları

Ailelerin çoğunluğunda boş zaman faaliyeti, ailece değişik birşeyler yapıp yeme (evde, özellikle pazar günleri), yazın arada bir yine ailece pikniğe gitme, gecekondlu veya apartman komşuları ile daha çok kadınların birbirlerine gidip gelmeleri, akraba ziyaretleri... Nişan, düğün-dernek olduğunda ise bazen görev gereği ama çoğu kez "adettir", "gereklidir" diye sevilerek gidilmektedir. Televizyon izleme oranı yüksek bulunmuştur. Tiyatro ve sinemaya gidilmiyor, ya da en son gidildiği zaman yıllar öncesinde kalmış. Konser ve diğer etkinlikler için de aynı şey söylenebilir.

Gazete, daha çok işyerine geliyor ise izleniyor, bir de kuponundan yararlanmak için eve alanlar var; yoksa sık okunduğu söylenemez. Kitap okuma oranı ise daha da düşük.

Dinlenen müzik daha çok Türk sanat müziği ve Türk halk müziği; yaşları genç denekler arasında Türk pop seven ve "müziğin her türlüsünü dinlerim", diyenler de var.

Genellikle çocukların, özellikle de yaşı küçük olanların yaş günleri, mütevazı törenler (pasta yapıp, ailecek kutlama) veya ufak hediyeler alınarak evde kutlanıyor. Bu konuda yalnızca bir-iki kişi "Batı taklidi, gereksiz" diyerek tepki gösterdi.

"Orta" grubu içindeki hanelerin çoğunun yaşamı yukarıda kabaca tanımladığımız özelliklere uygun olmakla birlikte, "orta"nın üstünde ve altında kalanların bu açıdan bir değerlendirilmesini yapamadığımız koşullarda, bu niteliklerin gerçekten Türkiye'deki orta tabakaları tanımladığı gibi bir sonuca da varamayız. Kaldı ki, yalnızca Ankara'dan seçilmiş hanelerden derlenmiş bilgilerle böyle bir sonuca varmak hiç doğru olmaz...

Bir de, "orta" grubu puanı almış olmalarına karşın, toplumsal yaşam ve ilişkileri açısından yukarıda çizdiğimiz tabloya uymayan ailelere de rastladık. Onlardan da hem tabakalararası geçişleri hangi faktörlerin daha çok etkileyebileceği, hem de **VERİ SESİ**'nin dayandığı temel değişkenlerin (ya da değişkenlerin alt unsurlarının) ne yönde geliştirilmesinin yararlı olacağı konusunda bazı ipuçları elde ettik.

Elimizdeki hanelere, bulundukları konuma nerelerden, nasıl gelebildikleri ya da konumlarını koruma ve geliştirme yönünde ne gibi olanaklara sahip oldukları açısından baktığımızda, "göç"ün ve "aile ilişkiler ağının", ailelerin sosyo-ekonomik skalada varabilecekleri yerin alt-üst sınırlarını tayin etme ve birbirlerinden farkını açıklayabilmekte başlıca unsurlar olduğunu gördük. Bu nedenle, göç ve

ailenin rolüne ilişkin bazı bilgiler aktarmak istiyoruz.

Göçün Anlamı:

Göçün bir yaşama stratejisi, ya da Boratav'ın deyişiyle "özellikle yoksul ve ezilmiş gruplar için bir savunma biçimi ve emniyet sübabı" (**Boratav, 1995**) veya değişen koşullara uyum mekanizması olduğu konusunda toplumsal tabakalaşma ve göçle ilgili araştırmalarda birçok bulgu elde edildi. Dolayısıyla, bizim "orta" grubumuz içinde de özellikle köy kökenli yoksul kesimler için göçün bir yaşam stratejisi olarak gerçekleşip, onların bugünkü konumlarına gelmelerinde stratejik bir ilk adım oluşturması beklenmedik bir olgu değildi...

Örneğimizdeki hane halkı reislerinin çoğunluğu da bir göç süreci yaşayarak Ankara'ya gelmişlerdi. Ankara doğumlular ise göç etmiş ailelerin çocuklarıydılar (Göçün ikinci nesli). Göç tarihçeleri ise farklı süreçlere işaret etmekteydi. Bunları kabaca şöyle kategorileştirebilirdik:

1) Tipik, kırdan kente göç hikayesi: Bu tür göçün arkasında her zaman yoksulluk, topraksızlık, ya da hiç toprak sahibi olmama, eğitimsizlik, hünersizlik ve büyük bir "yokluklar" demeti var. Köyden kopuş bir çırpıda olmayabiliyor, geçici işler için civar kentlere gidip-dönüldükten, çeşitli işler denendikten sonra, askerlik bir dönüm noktası olup, askerlik sonrası büyük kente yerleşiliyor. Evlilik çoğu kez köyden, bir akraba kızı veya yine yoksul, ya da ailede sorunları olan biriyle gerçekleşiyor (Başlık parası ödeyecek durum olmadığı için). Böylece kadınlar için göç, evlilik kanalıyla gerçekleşmiş oluyor. Ancak, onların da bir kısmı eşyle birlikte hemen kente gelirken, bazıları ancak uzun yıllar sonra gelebiliyorlar, daha çok da eşin yaptığı işlere ve köydeki olanaklara bağlı olarak...

Örneğimizdeki ailelerde bu tür göçün 1950'lerin sonuyla 1960'ların sonu arasında gerçekleştiği, 1970 sonrasında bu tür göçün olmadığı görülmekteydi. En alttan, "orta" denilebilecek bir konuma ise, en uygun tabirle "tırnaklarıyla söke söke" ulaşılmıştı. Aşağı yukarı birbirine benzeyen yaşam hikayeleri, eğitimsiz, sermayesiz ve hünersiz bir biçimde kendilerini kente atmış olanların sıkıntılarının istikrarlı, güvenceli ve en iyisi "devlet kapısında" bir iş buluncaya dek sürdüğünü göstermekteydi. Bu işlerin bulunmasında ise daha önce kente göç etmiş akrabaların, hemşehrilerin yardımı önem taşımaktaydı.

Bu gruptakilerin birçoğu, şimdiki toplumsal konumlarını değerlendirirken, "biz orta halliyiz, bizim altımızda köyden yeni gelenler, evi olmayan, düzenli işi olmayan, çocuğuna bir defter bir alamayanlar var" dediklerinde, 25-30 yıl önceki kendi konumlarını tanımlamaktaydılar.

2) Eğitim veya tayin nedeniyle gerçekleşen göç: Bu şekilde göç edenler kente okumaya gelenler ile görev nedeniyle çeşitli yerlere gönderilen kamu görevlilerinden, daha çok da öğretmenlerden oluşmaktaydı. Birçoğu için

Ankara, iş yaşamlarının sonuna doğru geldikleri ve emekliye ayrıldıkları ya da ayrılmayı bekledikleri kent olmuştu.

3) Yurtdışı göç: Göçün bu türü kendisi bir süre için yurtdışına göç etmiş, ya da yakın akrabalarından yurt dışında kişiler olan aileleri içeriyor. Burada da çok farklı biçimler ve süreçler işleyebiliyor. En kaba haliyle aldığımızda biz, arada binbir renk olmasına karşın, yurtdışına göçten ekonomik ve toplumsal konumunu güçlendirme açısından olumlu, ya da olumsuz etkilenmiş aileler olduğunu izledik.

Ailenin ya da Aile İlişki Ağının Rolü

Göç süreçlerini irdelerken, göçün bir ilk adım olduğu, daha sonra o kişinin ya da o hanenin nerelere kadar tırmanabileceğini "aile" faktörünün önemli ölçüde etkilediği görülüyor. İçinde bulunulan yaşam düzeyini sağlayan veya şu ya da bu biçimde etkileyen de aile dayanışmasının işleyişi oluyor.

"Aile" dediğimizde ne anlayacağız ve aile ilişkileri, ne tür mekanizmalar içinde kişilerin toplumsal konumlarını etkiliyor? Örneğimizdeki aileler bize göstermişti ki anne-baba ve çocuklardan oluşan ve sadece babanın çalıştığı bir çekirdek aile yapısıyla karşılaştığımızda bile "işte tek kişinin geçimi sağladığı, kendi yağıyla kavrulan bir aile" sonucuna varmak yanıltıcı olabilirdi. Bu hanenin, belli yaşam düzeyinde olmasını etkileyen, ya da sağlayan insanlar, bir üstteki katta da oturuyor olabilirlerdi, iki mahalle ötede de, yandaki gecekonduda da, hatta yurtdışında da. Görüşmelerimiz, "görünürde" çekirdek ailelerin bile tam da öyle olmadıklarını göstermişti. İrdelemeyebiliriz, o eve giren gelirin bir kısmının yandaki konduda oturan amca oğlunun ev taksidine gittiğini bilmeyebiliriz; var olan otomobilin aslında aileye ait ve o evde yaşamayan baba tarafından alındığını düşünemeyebiliriz.

Oysa bütün bunlar bu ailelerin "orta" gruba yerleştirilmesinde belirleyici olan faktörleri etkileyen unsurlardır. Bu süreçleri iyi tanımlayamazsak, sonucu, yani farklı yaşam biçimlerinin nedenlerini de doğru açıklayamayız.

Yaptığımız görüşmelerde, aile ilişki ağları açısından şöyle izlenimler edinmiştik:

1. "Orta" tabakada yer alan ailelerin önemli bir bölümü aile dayanışması sonucunda buradaydılar. Aile ilişkileri sonucunda herhangi bir şeyin (maddi olanaklar, ilişki vb.) aktarılmadığı durumda her zaman bir alt tabakaya inmeye adaydılar.

Aile dayanışması çeşitli biçimler alabilmekteydi:

a) Havuz oluşturma ("Pooling"): Tüm ücretlerin, gelirlerin, olanakların ortaya konularak sırayla ailedeki herkesin durumunun topluca iyileştirilmesi. Çocukların evlendikten

sonra da bir süre aile ile yaşamlarından, yoksul akrabaların desteklenmesi, yurtdışından para gönderme vb. gibi çok farklı biçimler alabilmektedir.

b) Bir başka biçim ise Bourdieu'nun sosyal kapital dediği türden bir transfer olabilir ki, bunun da daha çok babanın bulduğu iş olanaklarından erkek çocukların ve yakın akrabaların da yararlanması biçiminde gerçekleştiği görülmüştür.

2. Belki daha da önemlisi böyle bir aile ilişki ağının birey özgürlükleri, toplumsal rol ve politik tutum ve davranışlar açısından sonuçlarıdır. Bu ilişkiler ağı içinde, ailenin "Baba"sının (bu kişi bazı durumlarda büyük ağabey de olabilir), bu ağın etkili, adaletli işleminde, çocukların, özellikle de erkek çocukların "aş, iş ve gelecek" sahibi yapılmasında özel bir önemi vardır. Kendisi bunu tek başına sağlayamadığı koşulda baba, çocuklarına birer iş bulur ve tüm olanakları, tekrar herkese adaletli bir biçimde dağıtmak üzere bir araya getirir. Bunun karşılığında beklediği ise itaat ve saygıdır. Jenny White'nin "**Money Makes Us Relatives**" kitabında bu süreçler ve bunların üretim ilişkilerine nasıl transfer edildiği çarpıcı bir biçimde anlatılmıştır.

Böylesi bir mekanizma içinde direnmek, karşı çıkmak, dayanışma çemberinin de dışında kalmayı göze almak demektir. Babalarını-annelerini eğitim açısından ve kente daha fazla uyum sağlama açısından belli ölçülerde aşmaya başlayan ikinci nesiller bu karşı çıkışı göze alabilecek maddi ve zihinsel donanıma sahipler mi, ya da yakın bir gelecekte sahip olabilirler mi? İnsanların yaşamlarını idame etmelerini sağlayan ve onları ebeveynlerinden daha iyi konumlara getiren bu ilişkiler, bir taraftan da onların, kendilerinden bir önceki nesilden daha farklı düşüncülerinin önüne geçip, değişmeyi yavaşlatıyor mu?

Aile içindeki yaşam stratejileri ve bunların sürdürülmesinde en önemli faktör olarak "baba"nın rolünü ele alıp, işin boyutlarını genişletirsek, örneğimize giren hanelerde, özellikle de kırsal kesimden gelen ailelerde hane reislerinin, Türkiye'nin sorunlarının çözümünde devletin rolüyle ilgili olarak dile getirdikleri beklentileri belki daha iyi kavrayabiliriz. Bazı deneklerimiz ifadelerindeki "iyi, adaletli, kötülerini cezalandıran, eşitlik ve disiplin sağlayan bir diktatör" olarak devlet baba imajı, biraz da kendilerinin bir yansıması olarak görülmez mi?

Derinlemesine görüşmeler sırasında gözlediğimiz bu noktaların çalışmamızın yan ürünleri olduğu düşünülebilir. Esas hedefimiz olan VERİ SESİ'nin geliştirilmesi ve yeni değişken setlerinin oluşturulması konusuna gelince, başladığımız niteliksel araştırmanın, derinlemesine görüşme yönergesi bir kez daha gözden geçirilerek farklı kentlerde ve farklı toplumsal tabakalarda da sürdürülmesi yararlı olacaktır. Varılan sonuçlar çerçevesinde, indeksin kullandığı dört temel değişken yeniden ele alınabilir, zenginleştirilebilir, puanlama sistemleri üzerinde bazı değişikliklere gidilebilir ve bu arada farklı indeks deneme-

lerine girilebilir. Kuşkusuz, göç ve aile ilişki ağlarının rolü gibi birbirinin içine geçen karmaşık süreçlerin hangi değişken setleriyle ifade edilebileceği sorunu da ayrıca üzerinde çalışılması gereken bir noktadır.

EK 1:

VERİ ARAŞTIRMA TARAFINDAN GELİŞTİRİLEN VERİ S.E.S.İ. (SOSYO-EKONOMİK STATÜ İNDEKSİ) YÖNTEMİ ÜZERİNE AÇIKLAMALAR

Veri Araştırma tarafından geliştirilmeye çalışılan Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi'nin (VERİ SESİ) amacı, hane bazında gelir ve tüketim örüntüleri farklılaşmalarına, kişi ve hane bazında sağlıklı veri derlemesi en güç öğelerden olan gelir bilgileri olmadan da ulaşma yollarının yaratılabilmesidir.

VERİ Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi'nin oluşturulmasında dört temel değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler:

- 1- Hane üyelerinin çalışma biçim ve konumları
- 2- Hane halkı ortalama eğitim düzeyi
- 3- Hanenin sahip olduğu araçlar
- 4- Yaşanılan bölge ve ev sahipliği'dir.

Hane Üyelerinin Çalışma Biçimi ve Konularına İlişkin Puanlama

Hanede tek kişinin çalışmasıyla, birden fazla kişinin çalışması ve çalışma konumları farklılaşması, hane gelirini ve dolayısıyla hanenin tüketim gücünü arttıran bir öğedir. Bu nedenle, oluşturulan indeks, hane içinde her çalışan kişiyi kendi çalışma biçim ve konumuyla hane indeks puanını arttırıcı öğe olarak ele almaktadır. Hane içindeki kişilerin çalışma biçim ve konumuna göre ağırlık puanları aşağıdaki tabloda sergilenmektedir.

Hanenin çalışan üyeleri için, bireyin aile reisi olup olmamasından bağımsız olarak tanımlanan çalışma biçim ve konumuna uyan her kişi için 2'den 12'ye kadar değişen indeks ağırlık puanı hane puanına eklenmektedir. Eğer tanımlanan kişi "işsiz" ya da "ev kadını" ise hane puanına 1 puan eklenmektedir; sözü geçen, kişi aile reisi değilse, hane puanına hiçbir ek yapılmamaktadır.

1'den 12'ye kadar değişen "çalışma biçimi ve konumu" puanları incelendiğinde dikkat çeken bir nokta da en fazla beş kişiden sorumlu yöneticiye 9, en fazla 5 işçi çalıştıran işverene 8 puan veriliyor oluşudur. Buradaki hareket noktası, ücretli çalışan yöneticinin, yönetim organizasyonu olan bir işyerinde çalışıyor olmasına karşılık, işverenin sürekli dalgalanmalara açık ve yönetim organizasyonu tam kurulmamış bir işverenin sahibi konumunda oluşu varsayımdır.

Bu puanlama sistemine göre bir hanenin çalışma konum ve biçim puanı, hanede çalışan kişi sayısı kaç olursa

	Aile Reisi	Aile Üyesi
- İşveren (6 veya daha fazla işçi çalıştıran)	12	12
- Serbest meslek sahibi	11	11
- Yönetici (6 veya daha fazla kişiden sorumlu)	10	10
- Yönetici (en fazla 5 kişiden sor.)	09	09
- İşveren (en fazla 5 işçi çalıştıran)	08	08
- Çiftçi (2 veya daha fazla işçi çalıştıran)	07	07
- Memur	06	06
- Kendi başına çalışan	05	05
- İşçi	04	04
- Emekli	03	03
- Çiftçi (en fazla 1 işçi çalıştıran)	02	02
- İşsiz/ev kadını ve diğer	01	00

olsun, en az "01" olacak, bu puanın üst sınırı ise olmayacaktır. Çalışma konumu puanının toplam indeks içindeki ağırlığı ise toplam hane puanının tabakalara dağılımına göre belirlenmiştir.

	Ç.K. Puanı	İndeks Puanı
- Üst sosyo-ekonomik tabaka (A)	16 ve üstü	05
- Orta üst sosyo-ekonomik tabaka (B)	10-15 arası	04
- Orta sosyo-ekonomik tabaka (C1)	06-09 arası	03
- Orta alt sosyo-ekonomik tabaka (C2)	04-05 arası	02
- Alt sosyo-ekonomik tabaka (D)	01-03 arası	01

Hane Halkı Ortalama Eğitim Düzeyine İlişkin Puanlama

Aile reisi ve eşinin eğitim düzeyi, hanenin gelir ve tüketim örüntüsü üzerinde etkili olurken, tersine bir mekanizmayla gelir ve tüketimin yükselişi hane içinde ikinci kuşağın (çocukların) öğrenim düzeyini de yükselten

bir etki yaratabilmektedir. Bu ikili etkileşim çerçevesi göz önüne alınarak, hanede yaşayan 15 yaş ve nüfusun ortalama eğitim puanı hesaplanmasına yönelinmiştir.

Tabakalaşma indeksinin hane halkı ortalama eğitim puanı 15 yaş ve üzeri hane halkı üyeleri için aşağıdaki puanlama sistematigi baz alınarak hesaplanmaktadır.

	Eğitim Puanı
- Yüksek okul bitirmiş kişi için	15
- Lise bitirmiş kişi için	11
- Ortaokul bitirmiş kişi için	08
- İlkokul bitirmiş kişi için	05
- Hiçbir okulu bitirmemiş kişi için	01
- Lise ya da yüksek okul öğrencisi için	11

Hanedeki 15 yaş ve üzeri her kişiye verilen eğitim puanları toplanıp, hesaplama dahil edilen kişi sayısına bölünerek hane halkı ortalama eğitim puanı bulunmaktadır. Bu puan "01 ile 15" arasında değişen bir düzeyi yansıtmaktadır. Hane halkı ortalama eğitim puanının ağırlıklı tabakalanma indeks puanına dönüştürülmesi ise aşağıdaki tabloya göre yapılmaktadır.

	Eğitim Puanı	İndeks Puanı
- Üst sosyo-ekonomik tabaka (A)	12-15 arası	05
- Orta üst sosyo-ekonomik tabaka (B)	09-11 arası	04
- Orta sosyo-ekonomik tabaka (C1)	06-08 arası	03
- Orta alt sosyo-ekonomik tabaka (C2)	04-05 arası	02
- Alt sosyo-ekonomik tabaka (D)	01-03 arası	01

Hanenin Sahip Olduğu Araçlara İlişkin Puanlama

Yaşamı kolaylaştırıcı araçlar, hem gelir hem de statü değişkeni olarak indeks kapsamına alınmıştır. Ancak tabakalaşma indeksi için seçilen araçlar, toplumsal görece sınırlı sayıda kişinin sahip olabildiği arasından seçilmektedir ki, bir farklılaşma boyutunu yansıtan öge olarak kullanılabilirsin. Bu nedenle, üç kategoride 7 araç seçilerek indekse dahil edilmiştir. Bu araçlar:

A. Otomobil,

B. Otomatik çamaşır makinesi/bulaşık makinesi/bilgisayar

C. Video/müzik seti/fotoğraf makinesi

"A" grubunda bulunan araçlar için 25, "B" grubunda bulunan araçlar için 5, "C" grubunda bulunan araçlar için de 2 puan öngörülmüştür. (Bu öngörümde, sözkonusu araçların piyasa ortalama fiyatlarından hareket edilerek, "A" grubu araçların 1/5 fiyatında olan "B" grubu araçları ve "B" grubu araçların 2/5 fiyatında olan "C" grubu araçları ön puanlamanın kaba ölçütü olarak ele alınmıştır.)

Araç gruplarının ön puanlamaları, bu araçların hanelerde bulunmama oranlarıyla (VERİ A.Ş. TIAK araştırması İstanbul anketindeki hanelerden elde edilen dağılımlar kullanılmıştır) çarpılarak, her ürün için bir "araç sahiplik puanı" belirlenmiştir. Böylece, araç sahiplik puanları, sahiplik düzeyi düşük araçların seçimi ve İstanbul gibi bu araçların sahiplik oranının en yüksek olduğu kentteki "araçların hanede bulunmama" oranından hareketle oluşturulmuş durumdadır.

Bu belirlemelere göre, araç sahiplik puanları şöyledir.

- Araba için	17
- Bilgisayar için	05
- Bulaşık makinesi için	04
- Otomatik çamaşır makinesi için	03
- Video için	01
- Müzik seti için	01
- Fotoğraf makinesi için	01

Araç sahipliğine göre bir hanenin alabileceği puan "0 ile 31" arasında değişmektedir. Bu puanlamanın tabakalaşma indeks ağırlık puanına dönüşümü ise aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

Yaşanılan Bölge ve Ev Sahipliğine İlişkin Puanlama

Toplumsal farklılaşma mekana da yansıyan bir boyutu sergilemekte. Bir diğer deyişle, üst toplumsal kesimlerin yaşadığı bölgelerden alt toplumsal kesimlerin yaşadığı bölgelere doğru gidildikçe, arsa metrekaresi fiyatları da düzenli bir azalma göstermektedir. Aynı şekilde üst toplumsal kesimlerin yaşadığı bölgelerdeki konutların değeri ve standardı yüksek olup, alt toplumsal kesimlere doğru gidildikçe konutların kalitesinin ve değerinin düştüğü gözlenmektedir. Bu olgu, iki ögenin bütünleştirilmesiyle tabakalaşma indeksine taşınmıştır.

Arsa metrekaresi fiyatları, emlak vergisi beyannamelerine temel teşkil etmek üzere oluşturulan ve her dört yılda bir yenilenen, tüm cadde ve sokakları kapsamına alan, Maliye

	Araç Puanı	İndeks Puanı
- Üst sosyo-ekonomik tabaka (A)	27-31 arası	05
- Orta üst sosyo-ekonomik tabaka (B)	22-26 arası	04
- Orta sosyo-ekonomik tabaka (C1)	10-21 arası	03
- Orta alt sosyo-ekonomik tabaka (C2)	04-09 arası	02
- Alt sosyo-ekonomik tabaka (D)	00-03 arası	01

Bakanlığı'nca belirlenmiş "arsa metrekafe fiyatları" listelerinden alınmıştır. Bu listelerden hareketle, her il için ayrı ayrı mahallelerin sokak ve caddeler ayrımında en çok yinelenen (mod değeri) arsa metrekafe fiyatları bulunarak, mahalleler en yüksek değerlilerinden en düşük değerlilerine doğru sıraya sokulup, arsa metrekafe fiyatlarının kopuş noktalarından hareketle tüm mahalleler 5 alt gruba ayrılarak puanlama sistemine dahil edilmiştir. Doğal olarak üst tabakalarda daha az, alt tabakalarda ise daha çok sayıda mahalle ortaya çıkmaktadır.

Mahalleler kendi içinde bu şekilde tabakalara ayrıldıktan sonra, oturduğu evin sahibi olup olmama durumu da eklenerek, 1 ile 5 arasında indeks puanı alan bir tabakalanma yapısı ortaya çıkarılmaktadır:

	İndeks Puanı
A ya da B bölgesinde yaşıyor ve ev sahibi ise	05
A ya da B bölgesinde yaşıyor ve ev sahibi değil ise	04
C1 bölgesinde yaşıyor ve ev sahibi ise	04
C1 bölgesinde yaşıyor ve ev sahibi değil ise	03
C2 bölgesinde yaşıyor ve ev sahibi ise	03
C2 bölgesinde yaşıyor ve ev sahibi değil ise	02
D bölgesinde yaşıyor ve ev sahibi ise	02
D bölgesinde yaşıyor ve ev sahibi değil ise	01

VERİ Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi Ağırlıklandırma Yapısı

Haneler ve hane halkı dört ayrı değişkene göre ağırlıklandırılarak 5 tabakaya ayrılmakta ve dört değişkenin eşit ağırlıklı bütünleştirilmesinden sonra, hanelerin nihai tabakalanma derecesi ortaya çıkmaktadır. Bir hanenin dört ayrı değişkenden tek tek alabileceği puan 1-5 arasında değişmekte ve dört değişkenden alabileceği toplam puan ise 4 ile 20 arasında dağılım göstermektedir. Buna göre VERİ Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi değerleri aşağıda gösterilmiştir.

	Tabaka	Toplam Puan
- Üst sosyo-ekonomik tabaka	A	17-20 arası
- Orta üst sosyo-ekonomik tabaka	B	14-16 arası
- Orta sosyo-ekonomik tabaka	C1	11-13 arası
- Orta alt sosyo-ekonomik tabaka	C2	08-10 arası
- Alt sosyo-ekonomik tabaka	D	04-07 arası

KAYNAKLAR

Arı O., (1974), Commitment and Integration of Skilled Industrial Workers In Two Turkish Cities, I.S.A, Toronto: World Congress.

Bendix R., and Lipset, S.M., (eds), (1967), Class, Status and Power, Londra, Routledge.

Bertaux D, and Thompson, P., (1997), Pathways To Social Class, Oxford. Clarendon Press.

Blau P.M., and Duncan, O.D., (1967), "The Process of Stratification" Coxon, APM, and Jones Cl., 1975, Social Mobility, Londra, Penguin, pp. 187-199 (içinde).

Blalock H.M., Indirect Measurement in Social Sciences.

Bradley H., (1996), Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality, Londra, Polity Press.

Bocock R., (1997), Tüketim. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Boran B., (1968), Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Ankara: Gün Yayınları.

Boratav K., (1995), İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri,

İstanbul: Türkiye Araştırmaları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bourdieu P., (1989) (yeniden basım), *Distinction: A Social Critique of Judgement of Taste*, Londra: Routledge.

Crompton R., (1993), *Class and Stratification*, Cambridge: Polity Press.

Curtis J., and Tepperman L., (ed). (1994), *Haves and Have-nots: An International Reader In Social Inequality*, Londra: Prentice-Hall.

Davis K., and Moore R.B., (1967), "Some Principles of Stratification", Bendix R., and Lipset, SM (eds). *Class, Status and Power*, London: Routledge (içinde).

Erişçi, L., (1951), *Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul.

Glass D.V., and Hall J.R., (1954), "Social Mobility in Great Britain: A Study of Intergeneration Changes in Status", Coxon APM, and Jones CL., 1975, *Social Mobility*, Londra: Penguin, pp. 63-79 (içinde).

Giddens A., (1971), *Capitalism and Modern Social Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Goldthorpe J., (1967), "Social Stratification in Industrial Society. Bendix R, and Lipset SM (eds). *Class, Status and Power*, Londra: Routledge (içinde).

Goldthorpe J., (1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. (2 nd edition), Oxford Clarendon Press.

Hamilton M., and Hirszowichz M., (1987), *Class and Inequality*, Londra Harvester Press.

Hindess B., (1987), *Politics and Class Analysis*, Oxford. Basil Blackwell.

Kalaycıoğlu S., (1995), *Formation of a Working Class: A Study Of Factory Workers In Boiu, Turkey*, Yayınlanmamış doktora tezi, Kent: University of Kent, İngiltere.

Kardam F., (1976), *Industrial Entrepreneur and Industrial Entrepreneur and Industrial Workers In Adana: A Case Study*, Yayınlanmamış doktora tezi, London School of Economics, İngiltere.

Kish L., Representation, Randomization and Control Quantitative Sociology.

Kiray M., and Hinderik, J., (1970), *Social Stratification As An Obstacle To Development: A Study In Four Turkish Towns*, New York, Praeger Publications.

Lockwood D., (1958), *The Blackcoated Worker*, Londra: Allen and Unwin.

Marx K., (1962), *The Eighteenth Breumaire of Bonaparte*, Marx K and Engels F, *Selected Works*, Moscow Foreign Languages Publishing House (içinde).

Markx K., (1970), *German Ideology, Part I*, Londra: Lawrence Wishart.

Marx K., (1974), *Capital*, cilt: 3, Londra: Lawrence Wishart.

Mirkin B.G., On the Problem of Reconciling Partitions, The Group Choice Problem, Moscow.

Möller F., and Capecchi, V., The Role of Entropy in Nominal Classification.

Parkin F., (1973), *Class Inequality and Political Order*, Londra: Paladin.

Rex J., (1986), *Race and Ethnicity*, Milton Keynes: Open University Press.

Rozaliev Y.N., (1974), *Türkiye Sanayi Proletaryası*, İstanbul: Yar Yayınları.

Sencer O., (1965), *Kapıdağı Yarımadası Taş Ocakları Araştırması*.

Şanda H.A., (1975), *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi/1908 İşçi Hareketleri*, İstanbul: Gözlem Yayınları.

Şımanov D., (1978), *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, İstanbul: Belge Yayınları.

Turner B.S., (1997), *Eşitlik*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Tüm İktisatçılar Birliği, (1976), *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: Maya Yayınları.

Weber M., (1947), *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: Oxford University Press.

Warner L., (1963), *Yankee City*, New Haven: Yale University Press.

White J.B., (1994), *Money Makes Us Relatives: Women's Labour In Urban Turkey*, Austin University of Texas Press.

Wright E.O., (1976), "Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies". *New Left Review*, No. 98.

Wright E.O., (1978), *Class, Crisis and The State*, Londra: New Left Books.

Wright E.O., (1985), *Classes*. Londra: Verso.

Wright E.O., (ed)., (1989), *Debate on Classes*, London: Verso.